

12. Tkachuk M. *Naratyvni modeli ukrainskoho pysmenstva* [Narrative models of Ukrainian literature]. Ternopil, 2007, 464 p. (in Ukrainian).
13. Florcko L.Ya. *Samotnist liudyny yak problema suchasnoi yevropejskoi filosofii* [Solitude of human being as problem of Modern European Philosophy]. Lviv, 2006, 17 p. (in Ukrainian).
14. Khamitov N.V. *Samotnist yak fenomen liudskoho buttia* [Solitude as phenomenon of human being]. Kiev, 1998, 34 p. (in Ukrainian).
15. Cheremshyna Marko. *Novely; posviaty Vasylevi Stefanyku; ranni tvory; pereklady; literaturno-krytychni vystupy; spohady; avtobiografiia* [Short stories; works dedicated to Vasyl' Stefanyk; early works; translations; literary and critics articles; reminiscences; autobiography]. Kiev, 1987, 448 p. (in Ukrainian).
16. Chernenko O. *Ekspressionizm u tvorchosti Vasylia Stefanyka* [Expressionism in the works by Vasyl' Stefanyk]. Suchasnist, 1989, 280 p. (in Ukrainian).
17. Shmid V. *Narratologiya* [Narratology]. Moscow, 2003, 312 p. (in Russian).

Tetyana Lyakh. Poetics of Expressionism in the Short Stories by Marko Cheremshyna: Metaphysics of Human and the World. The characteristic features of Ukraine literary process in the end of XIX – the beginning of XX centuries develops in connection with Modernism in its European and Ukrainian national patterns. The Marko Cheremshyna's works is closely connected to these stylistic tendencies especially to the transcendental sphere that forms the metaphysical horizon of the author's fiction by the poetics of expressionism. The article deals with the metaphysics of human and the world and its connection with expressionism in the short stories by Marko Cheremshyna. This question is primarily manifested by the existential states, when the person opens the "supersensual", "divine being". The depth of psychology Marko Cheremshyna's hero is closely connected to the transcendental sphere and also is the feature of expressionism worldview. The states of life and death, sin and remorse, suffering and solitude, the symbols, time and space categories, the way chronotop in works by Marko Cheremshyna have been analysed in the article.

Key words: expressionism, metaphysical horizon, existential states, short story, symbol, image.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2017 р.

УДК 821.111(73)'06-1.09Вітмен+[82.02:7.036.7

Тетяна Марченко
ORCID ID: 0000-0001-7293-8725

Протоекспресіонізм у збірці «Листя трави» Волта Вітмена

У статті йдеться про особливості поезії Волта Вітмена. Увагу приділено зображенню людини в збірці «Листя трави». Образ трави й розмаїття його

трактувань як складники унікальної вітменівської концепції людини. Простежено ознаки експресіонізму, присутні у вітменівському баченні людини.

Ключові слова: експресіонізм, концепція людини, верлібр, архетип, людська пам'ять.

Волта Вітмена часто називають «батьком верлібру», тому що його твори написані незвичною для його часу римою. Вірші Вітмена не схожі на класичні. Автор зовсім не дотримувався традиційного віршування. Слова у вірш ніби лягають вільно й невимушено, а ритм створюється не одним рядком, а йде поступово від рядка до рядка, іноді змінюючись, перериваючись. Такий розкутий, вільний вірш був народжений новим змістом, таким самим вільним і розкутим. Поезія Вітмена змінювала тодішнє уявлення про «поетичне» – «непоетичне». Своє поетичне гасло поет висловив так: «Все приймаю, нікого не кидаю, нікому не дам переваги» [12, с. 25].

Саме таким вільним віршем була написана збірка «Листя трави» – єдина збірка автора, яка прославила ім'я поета назавжди. Упродовж усього життя з кожним черговим виданням митець доповнював її, залишаючись вірним символічній назві «Leaves of Grass». Її назва для читача трохи дивна, особливо якщо зважати на тематику віршів, що містяться в збірці. Це вірші про все те, що сприймають розум і серце поета, але переважно вони про людину, її працю, любов до життя, про природу живу й неживу.

Про постійну зацікавленість творчістю Вітмена свідчать літературознавчі дослідження творчості митця Н. Абієвої, С. Бреславської, Т. Венедиктової, В. Демецької, О. Дубрової, В. Джеймса, М. Дяченка, М. Мендельсона, Т. Михеда, Н. Науменко, О. Старцевої, М. Стріхи.

Вірші Вітмена звернені до кожного, поет відчуває себе часткою людської спільноти, її самотнім голосом:

*Перший, хто зустрінеться на моєму шляху,
Якщо ти, проходячи повз мене,
захочеш заговорити до мене,
то чого б тобі не заговорити до мене?
Чому б і мені не розпочати розмову з тобою?* [12, с. 113].

«Я» Вітмена розростається до розмірів усього людства й усесвіту:

*Я славлю себе і оспівую себе,
І що я приймаю, приймете й ви,
Бо кожен атом, який належить мені, належить і вам,* – [12, с. 115].

Так починається твір, у якому поет ставить вічні питання про людину, її сутність, надії і прагнення, про радість буття і свободу духу. Ці питання завжди хвилюють людство. «Кожен повинен пізнати себе в усіх», – пояснює експресіоністське тяжіння до загального Бехер [12, с. 113].

Волт Вітмен називав своїм учителем філософа й поета Р. Емерсона, який виголосив найважливіші для розуміння творчості Вітмена тези: «Природа – це символ духу», «Творення краси є мистецтво» [12, с. 113].

Поезія В. Вітмена надзвичайно складна для розуміння, має глибоко прихований філософський зміст, який нелегко піддається інтерпретації. Відмовившись від колишніх правил і канонів, Вітмен проголосив один єдиний закон митця, який визначив вільний політ фантазії, його творчу незалежність і силу уяви, здатну творити нові світи і проникати в небачені глибини дійсності та внутрішній світ особистості.

Як зазначає Н. Науменко, вітменівська концепція людини проявилася в різних літературах пізнішої доби по-різному. На початку ХХ ст. у Франції виникає течія унанімізму, формальні ознаки якої – конкретність і лірична безпосередність вірша, уживання верлібру, а змістові – сповідування принципів єднання народів, «одностайності» людей, злиття з природою.

Ці змістові ознаки унанімізму, що беруть свій початок у вітменівському космізмі, виразно помітні у творчості українських поетів – представників різних стилів. Приміром, виявляючи інтерес до В. Вітмена, П. Тичина, М. Семенко, В. Поліщук, О. Слісаренко та інші митці утверджували власне бачення макрокосмосу довкілля та вписаного в нього мікркосмосу людини. Інтертекстуальний зріз поезії 20-х рр. ХХ ст., у якій присутній і класичний вірш, і верлібр, створюється не лише завдяки рецепції лірики В. Вітмена, її мотивів та поетики, а й завдяки осмисленню українськими авторами образу американського поета [8, с. 63]. Саме вітменівське бачення людини можна знайти й в експресіоністів. А звідси – риси експресіоністської поетики: свідомо деформація картин дійсності, яка ґрунтується на принципі суб'єктивної інтерпретації, тяжіння до абстрактного узагальнення, загостреної емоційності, гротеску, фантастики. Вітмен, як і митець-експресіоніст, піднімається над історією, над реальним буденним світом, звертаєть-

ся до універсального, вічного, космічного. «Явища, які виражає експресіонізм, ніколи не складають зображення певного теперішнього», – зізнається експресіоніст М. Крелл [10, с. 31]. Мить для експресіонізму знецінюється, він шукає вічного, як зазначає Оскар Вальцель. «Він відриває людину від її повсякденної обстановки. Він звільняє її від суспільних зв'язків, від сім'ї, обов'язків, моральності. Людина має бути лише людиною...» [10, с. 25].

У творчості Вітмена віднайшла художню реалізацію еволюція поглядів на людину впродовж розвитку і гуманітарних, і філософських наук у вигляді своєрідної схеми: спочатку людина сприймалася лише як мала частка Всесвіту, згодом зацікавлення викликав внутрішній світ людини, набуло значущості превалювання людського життя над усіма іншими сферами буття, причому акцент робився на її моральній сутності, особливості, відмінності від тварин, що призвело до протиставлення духовного тілесному. Досліджуючи єдність соціального й індивідуального характеру суспільства в часопросторовому континуумі, Волт Вітмен звертав увагу не лише на побутові обставини життя людини, а й на її внутрішній духовний світ.

Сам світ для більшості письменників-експресіоністів ворожий для людини, яка стала свідком драматичних подій і тяжких потрясінь початку ХХ століття. Цей світ технічного прогресу, що перебуває, на думку експресіоністів, напередодні апокаліптичної катастрофи, хаотичний, дисгармонійний, абсурдний, і людина приречена на страждання в ньому. Звідси – проникливий біль за людину, за її відчуженість від суспільства та інших людей, прагнення повернутися до первісних людських почуттів дружби й кохання, мрія про всесвітнє братерство людей. «Світ починається з людини», – цей вираз Ф. Верфеля стає одним з філософських і художніх принципів експресіонізму. Співчуття до «розірваної» людини, проникнення в її суперечливий внутрішній світ – один зі здобутків наряду.

Аналізуючи сучасне Вітмену суспільство, митець зіткнувся з проблемою своєрідного погляду людей на себе й навколишній світ: оголосивши себе найвищою формою розвитку на Землі, вони почали тлумачити своє існування як надприродне, ігноруючи гармонійні взаємовідносини з природою і Всесвітом. Волту була неприйнятна думка про найвище право людини панувати над усіма іншими життєвими формами, тому що «розумністю», мудрістю, довершеністю

маркований не лише світ людей, а й рослин і тварин, які за законами природи мають однакові права й повинні розумно співіснувати за єдиними законами справедливості та рівноправ'я.

Експресіоністи стверджували, що людина взагалі неспроможна пізнати духовне «в чистому вигляді», натомість може пережити його в собі і в об'єкті, як пов'язане з матерією, і відчувати тільки в одухотвореній матерії. Отже, мистецтво не може зобразити дух без форм об'єкта. Це, однак, не означає, що дух, який творить або нищить конкретні форми об'єктів, не є водночас абстрактним. Абстрактна духовність людини пов'язана з конкретним об'єктом тіла; тому митець може цю абстрактну духовність реалістично зобразити тільки в конкретних формах вічно мінливої матеріальної субстанції.

Як зазначав Е. Толлер, «реальність має бути пронизаною світлом ідеї» [10, с. 15]. Автор у творах цього напрямку насамперед прагне виразити власне ставлення до того, що він зображає, ставлення глибоко особистісне, емоційне, суб'єктивне, пристрасне. Для експресіоністів важливим було те, щоб мистецтво відображало свідомість людини, її внутрішні переживання та емоції і щоб воно теж було експресією ритму та руху життя.

Співвідношення реальності й часу знаходимо і у світоглядних позиціях В. Вітмена, де є постійна напружена духовна спрямованість на реконструкцію тих часових зв'язків, що впродовж віків поступово руйнувалися та розпадалися завдяки розвиткові сучасної людини. Визнаючи циклічну теорію часу, поет наголошував на взаємозв'язку всіх часових категорій – минуле існує в теперішньому, теперішнє – у майбутньому, де розмиваються чіткі межі між ними й людина становить лише малу частку від усього світового еволюційного процесу. Відповідно до звичайного сприйняття, час завжди має проходити шлях від минулого до майбутнього через теперішнє (тож події, що відбулися, назавжди залишаються історією), звідси – незворотній характер часу: «Свій похід натомість починай, Індустріє! Виводь свої безстрашні армії, Техніко! Свої вимпели, Праце, випускай на вітер! Сурми в свої горни голосно й дзвінкої» [12, с. 82].

Однак, згідно з художньою парадигмою поета, минуле, уся історія людства, його життя завжди залишаються складниками теперішнього й існують лише в такій площині. Щодо теперішнього, то найскладнішим завданням для людини, на думку Волта Вітмена, є пережити насиченість й емоційність моменту. Однак у цьому теперішньо-

му моменті неможливо звільнитися від «отрути минулого та майбутнього» [12, с. 80], від жалю за минулим та від страху перед власним майбутнім. Майбутнє і минуле – складник теперішнього, і лише завдяки цьому воно активно твориться та розвивається. Саме на такому своєрідному світоуявленні, постійному пригадуванні та поверненні до минулих сфер існування, що становлять основу архетипної пам'яті людства, і ґрунтується космологізм Волта Вітмена [9, с. 13]. Особливо знаковими в його поезії є випадки, коли доля окремої особи (дана їй Богом) проектувалася й на долю всієї людської спільноти, а поет постав у вигляді своєрідної призми, крізь яку висвітлювалися різноманітні зв'язки людини з навколишнім світом, як-от: Людина–Людина, Людина–Суспільство, Людина–Природа, Людина–Всесвіт.

Гармонія розбитого на частки світу має бути наново відбудована. Народжується в експресіоністів «туга за неподільним буттям, за визволенням від змислових ілюзій нашого ефемерного життя». Мистець прямує до поєднання не з матеріальним світом, а з духовим космосом. Тому «експресіоністична природа» – це той зовнішній світ, який живе й розвивається поруч людини і незалежно від її волі, і це не зовсім тотожна з природою Вітмена, який постійно акцентує на зв'язку людини з природою.

Саме ці ідеї втілилися в поетичній творчості Волта Вітмена: «Я вірю: листочок трави не менший, ніж поденна робота зірок, Мураха, піщинка, яечко золотомушки однаково досконалі, І жабка зелена – шедевр, вище якого немає, І ожина гідна бути прикрасою небесних віталень...» [12, с. 22].

Саме трава стала магістральним рослинним образом збірки поезій В. Вітмена. Ця назва й досі викликає суперечки серед дослідників. І справді, чому саме «Листя трави», а не дерев або кущів? На думку Г. Гачева, «саме з трави (а не з дерева) листя: в американському Євангелії «Листя трави» – не модель Світового дерева, притаманна всім культурам Євразії, а самоуподібнення до трави, в якій коріння неглибоке» [4, с. 437].

Із цим трактуванням суголосна й думка Т. Морозової: «Листочки трави практично не відрізняються один від одного, і при погляді на них може виникнути парадоксальна ідея: в Америці є індивідуалізм, але нема індивідуальностей» [8, с. 149].

Однак такі оцінки видаються дещо категоричними. Якщо підійти до семантики образу трави з позицій його філософсько-естетичного трактування, то Х. Керлот виводить цей образ на архетипний рівень: «Трави іноді стають символами людських істот. Цю ідею закладено в значенні слова «неофіт» (у перекладі з грецької – «нова трава») [7, с. 142]. Саме в цьому й полягає тісний зв'язок між «Листя трави» В. Вітмена й американським Євангелієм [8, с. 61].

Це можна завважити й у «євангельському» стилі викладу «Пісні про себе»: «...може, й сама трава – це дитина, немовля, рослинами виплекане?..» [12, с. 22].

На думку В. Вітмена, поезія має передавати стан природного, життєвого руху та зростання. Образ трави в цьому аспекті дуже показовий. Попри суто, на перший погляд, схожість її стебел, серед них нема двох цілковито однакових – так само й семантична наповненість цього образу постійно варіюється впродовж усієї «Пісні про себе»: трава – це і звичайна художня деталь, і порівняння («слова прості, неначе трава»), і метафора («І безгоміння темне має свої паго-ни») [12, с. 21].

Образ цей перебуває в стані градації, що особливо засвідчує частина шоста:

*... трава – це прапор моєї вдачі...
 ... вона – це хусточка Божжа...
 ... трава – це дитина...
 ... вона – ієрогліф, завше один і той самий...
 ... зараз вона здається мені прекрасним, непідрізаним волоссям
 могил [12, с. 22].*

Головними в цій послідовності виступають «прапор» і «хусточка», поєднані символічним концептом ткацтва. За Х. Керлот, ткацтво – це «створення час, життя, особливо – життя, оскільки позначає при-множення зросту» [7, с. 518]. Отже логічним стає перехід до образу дитини. Саме це дало змогу В. Вітменові передати власне символічне бачення образу трави; для нього це символ не лише оновлення та дитинства, а й постійного руху, заперечення смерті як кінцевості буття. Доречно сказати і про ще один вияв вітменівського символізму трави і природної образності взагалі – це «трава-як-Мова», що «про-мовляє незліченними язиками», це – «природа-як-Слово» [3, с. 62].

Завдяки цьому концепція природи у В. Вітмена нерозривно пов'язана з концепцією мови. Для поета мова – живий організм у стані розвитку, в якому «б'ється пульс, ритм нашого життя». Слово для нього – це гори, море, кожна людина й він сам [9, с. 119]. «Славлю себе» означає «славлю Людину» (перифраз євангельського «На початку було Слово») [8, с. 62].

Усе це вказує на те, що образ трави й розмаїття його трактувань – складники унікальної вітменівської концепції людини. На думку багатьох дослідників, мало кому в історії світової поезії пощастило сягнути такого рівня узагальненості, так гостро відчуту й передати словом свою безпосередню причетність до всього, що діялося, діється й діятиметься [6, с. 14].

В. Вітмен вірив, що в кожній людині є «Над-Душа», і для того, аби відкрити в собі божественне «Я», долучитися до «Над-Душі», потрібно налагодити приязні стосунки з природою. Саме трава й виступає основним образом: *«Це все – насправді думки всіх людей. / Це – трава, що зростає повсюди, де є ґрунт і вода...»* [12, с. 22].

За С. Павличко, людина в поезії В. Вітмена проходить три стадії розвитку: автопортрет поета, людина як утілення своєї епохи та країни, універсальна міфічна людина [9, с. 45].

Образи природи – це коди людини, її сутності й існування, а отже, у контексті поезії В. Вітмена вони набувають значення «Людина-в-Світі»: «Вчинки, мов пластівці снігові, некеровані, слова прості, неначе трава...» [12, с. 22].

Масштабною у В. Вітмена виявляється концепція образу трави як екзистенційного виміру «Світ-у-Людині»: «Я зрозумів, що включаю в себе гнейс, і вугілля, і довгі волокна моху, і зерно, і коріння поживне, Я обліплений весь чотириногими і птаством...» [12, с. 22].

Розглянувши збірку Вітмена під кутом протоекспресіонізму варто відзначити, що ознаками його поезії, так само як і експресіоністської лірики, є напруженість виражальних засобів, «нанизування» образів, внутрішній акцент і «пропускання» всього через себе, через власні емоції та психологічний стан, прагнення нових версифікаційних і синтаксичних форм. У творчості митця можна відшукати ще багато спільного з представниками модерністських течій, що й спонукає до подальших літературознавчих досліджень у царині творчості американського поета.

Література

1. Борхес Х. Л. Стихотворения. Новеллы. Эссе : сб. ; пер. с испан. Москва: НФ «Пушкинская библиотека», ООО «Издательство АСТ», 2003. 618 с.
2. Венедиктова Т. Д. Поэзия Уолта Уитмена. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 128 с.
3. Гадамер Г.-Г. Поезія і філософія // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 208–215.
4. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Москва: Академия, 1998. 432 с.
5. Дуброва О. В. Кольористична парадигма поезії В. Вітмена // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2008. Вип. 54: Філологія. С. 84–8
6. Дуброва О. В. Архетипна пам'ять та її семіотичні відповідники у творах Волта Вітмена та Богдана-Ігоря Антонича: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.05. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 26 с.
7. Керлот Х. Э. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
8. Науменко Н. Рослинна образність в американській та українській поезії // Слово і час. 2006. № 5. С. 61–67.
9. Павлычко С. Д. Философская поэзия американского романтизма: Эмерсон, Уитмен, Дикинсон. Front Cover. Киев: Наук, думка, 1988. 227 с.
10. Сарт Д. Экзистенциализм и современная литература. Москва: «Академия», 1973. 234 с.
11. Стріха М. «Добрий сивий поет» з берегів Поменока: Уолт Уїтмен // Всесвіт. 1997. № 10. С. 153–158.
12. Уїтмен У. Листя трави: поезії: пер. з англ.; вступ.ст., пер. В. Коротич; ред.-упоряд. В. Коптілов. Київ: Дніпро, 1969. 195 с.

References

1. Borhes X. L. *Stihotvorenija. Novelly. Jesse* [Poems. Novellas. Essay]. Moscow, 2003, 618 p. (in Russian).
2. Venediktova T. D. *Pojezija Uolta Uitmena* [Walt Whitman's poetry]. Moscow, 1982, 128 p. (in Russian).
3. Gadamer H.-G. *Poeziia i filosofiiia* [Poetry and philosophy]. In: *Slovo. Znak. Dyskurs: Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv, 1996, pp. 208–215 (in Ukrainian).
4. Gachev G. D. *Nacional'nye obrazy mira* [National images of the world]. Moscow, 1998, 432 p. (in Russian).
5. Dubrova O. V. *Kolorystychna paradyhma poezii V. Vitmena* [The cordial paradigm of poetry by W. Whitman]. In: *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazin.* Kharkiv, 2008, pp. 84–88 (in Ukrainian).
6. Dubrova O. V. *Arkhetypna pam'iat ta yii semiotychni vidpovidnyky u tvorakh Volta Vitmena ta Bohdana-Ihoria Antonycha* [Archetypal memory and its semiotic

- correspondences in the works of Walt Whitman and Bogdan-Igor Antonych]. Dnipropetrovsk, 2010, 26 p. (in Ukrainian).
7. Kerlot X. Je. *Slovar' simvolov. Mifologija. Magija. Psihoanaliz* [Dictionary of symbols. Mythology Magic Psychoanalysis]. Moscow, 1994, 608 p. (in Russian).
 8. Naumenko N. Roslynnna obraznist v amerykanskii ta ukrainskii poezii [Vegetable imagery in American and Ukrainian poetry]. In: *Slovo i chas*, 2006, no. 5, 61–67 pp. (in Ukrainian).
 9. Pavlychko S. D. *Filosofskaja poezija amerikanskogo romantizma: Jemerson, Uitmen, Dickinson* [Philosophical poetry of American romanticism: Emerson, Whitman, Dickinson]. Kiev, 1988, 227 p. (in Russian).
 10. Sart D. *Jekzistencializm i sovremennaja literatura* [Existentialism and modern literature]. Moscow, 1973, 234 p. (in Russian).
 11. Strikha M. “Dobryi syvyi poet” z berehiv Pomenoka: Uolt Uitmen [“Good Gray Poet” from the shores of Pomenok: Walt Whitman]. In: *Vsesvit*, 1997, no. 10, pp. 153–158 (in Ukrainian).
 12. Uitmen U. *Lystia travy: poezii* [Herbs leaves: poetry]. Kiev, 1969, 195 p. (in Ukrainian).

Tatyana Marchenko. Protoekspresionizm in the Collection “Leaves of Grass” by Walt Whitman. The article deals with the peculiarities of the poetry of Walt Whitman. Attention is paid to the features of the human image in the collection “Leaves of the Grass”. The image of the grass and the diversity of his interpretations are presented as components of the unique Uithman concept of man. Trace signs of expressionism, which are present in the Uithman’s vision of man. It is the Uithman’s vision of man that can be found in expressionists. And from here – the features of expressionist poetics: the conscious deformation of the pictures of reality, which is based on the principle of subjective interpretation. W. Whitman’s poetry is extremely difficult to understand, has a deeply concealed philosophical meaning that is not easily interpreted. The poet, like an expressionist artist, rises above history, over a real everyday world, turns to universal, eternal, and cosmic.

For expressionists, it was important that art reflected the human consciousness, its internal experiences and emotions, and also that it was an expression of the rhythm and movement of life. The correlation of reality and time is also found in the philosophical positions of W. Whitman where there is a constant intense spiritual orientation for the reconstruction of those time relations that have gradually collapsed and decayed over the centuries due to the development of a modern person.

Considering the collection of Wittman at the angle of proto-expressionism, it should be noted that the signs of the poetry of Volta, as well as expressionist lyrics, are the intensity of expressive means, “naznirovanie” of images, internal accent, and “passage” all through itself, through their own emotions and psychological state.

Key words: expressionism, human concept, vers libre, archetype, human memory.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2017 р.